

STEFANO BOTTONI

Komárom/Komárno

*Hivatalos és informális kapcsolatok
egy közép-európai ikervárosban (1960–1985)**

Ikervárosok és lezárt határok

A magyarországi Komárom és a szlovákiai Komárno¹ – „ikervárosok”² a Duna két oldalán. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy az államszocializmus időszakában, 1960 és 1985 között hogyan működtek a formális és az informális kapcsolatok a lakosság

* A tanulmány az MTA Bolyai János Ösztöndíj és a Volkswagen Stiftung támogatásával készült.

1 A két város elnevezése máig ható feszültségforrás. 1919 előtt a Duna északi partján fekvő Komárom volt csak törvényhatóságú jogú város, a déli oldalon levő Szőny község csak a dualizmus időszakában indult komolyabb fejlődésnek. Az első világháború után a történelmi Komáromot Csehszlovákiához csatolták, neve Komárno lett. A magyar hatóságok Újiszönyt előbb Komárom-Újvárossá, majd 1924-ben Komárommá keresztelték, a csehszlovákiai Komárnot pedig Révkomáromnak kezdték nevezni, amivel a helyi lakosság nem volt kibékülve. Szerintük ez a magyarországi Komárom elsőbbséget sugallta. A társadalomtudomány a „semlegesebb” Észak-Komárom/Dél-Komáromot preferálja, míg a lakosság egyszerűen „túl-Komáromnak” nevezi az ikervárost. Tanulmányomban a két város mai hivatalos nevét használom.

2 A nemzetközi szakirodalom *twin towns*, *double towns*, *divided town*, *border towns* vagy *neighbouring towns*nak nevezi a történelem során nemzetközi határok által kettéválasztott településeket. A határ mentiség fogalmát, a közép-európai határ menti területek kapcsolatrendszeréről, a lokális és nemzeti identitásépítésről lásd az Ulrike H. Meinhof által vezetett nemzetközi kutatást (háttérinformációk és bibliográfia a <http://www.borderidentities.com> honlapon).

mindennapi érintkezésében. Az európai integráció jegyében az utóbbi években több gazdaság- és intézménytörténeti kutatás vizsgálta határ menti ikervárosok párhuzamos fejlődését, a kétoldalú gazdasági és politikai kapcsolatok intézményesülésének folyamatát. Többek között Helga Schultz és munkatársai 48 ilyen ikertelepülés – közte Komárom/Komárno, Esztergom/Stúrovo, Hidasnémeti/Sena, Rédcics/Lendava, Barcs/Terezino – kapcsolatrendszerének átalakulását vázolták fel.³ A szakirodalom figyelme azonban főleg az 1989 utáni geopolitikai helyzetből adódó transznacionális együttműködési lehetőségekre, például az eurorégiók létrehozására és a kulturális kapcsolatok kiépítésére irányult.⁴ Komáromról főként művelődés- és várostörténeti,⁵ illetve gazdaság- és társadalomtörténeti⁶ munkák íródtak.

Kapcsolattörténeti kutatásom a humán földrajzot és a *histoire croisée*-t ötvözi. A mikroszintű megközelítést elsősorban az motiválta, hogy határ menti területek vizsgálatánál a makroszintű, „institucionalista” vizsgálatok gyakran figyelmen kívül hagyják a történelmi tapasztalatokat. Komáromi perspektívából keresem a választ arra, hogy miként reflektált az államszocializmus magyar változata arra, hogy a közvetlen szom-

3 Helga Schultz – Katarzyna Stkołosa – Dagmara Jajeśniak-Quast: *Twin towns on the borders as laboratories of European integration*. Frankfurter Institute für Transformationsstudien, Discussion paper 4/2002. A német–lengyel határrendészeti változásokról, a kettéosztott városok kapcsolatáról: Helga Schultz (szerk.): *Grenzen im Ostblock and ihre Überwindung*. Berlin, Arno Spitz, 2001.

4 Éger György: *Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában*. Osiris, Budapest, 2000. Magyar–szlovák viszonylatban lásd Hidegh Anna Laura–Miklós Anna Erzsébet: *Eurorégiókról szlovák–magyar kitekintéssel. Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2006. 2. sz. 3–26. Údító kivétel Vári András mikroszociológiai elemzése Esztergomról és Párkány/Sturovóról. Lásd Vári András: *Határkerülők a vállalkozók szomszéd országához fűződő gazdasági kapcsolatai az esztergom–párkányi kistérségben. Regio*, 2002. 2. sz. 51–83.

5 Komárom közigazgatás- és művelődéstörténetével foglalkozott többek között Mácza Mihály (*Komárom. Történelmi séták a városban*. Pozsony, Madách, 1992), Kecskés László (*Komárom, az erődök városa*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1984) és Szénassy Zoltán (*Rév-Komárom*. Komárom, KT Kiadó, 1998).

6 Kovács Éva: A „házassági piac” alakulása Komáromban (1900–1940). In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet*. Budapest, Hermész Kör – Osiris, 2003. 366–394; Uő: *Határváltó diskurzusok: Komárom, 1918–22, 1938*. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000. 181–212.; Gombkötő Gábor: *A Komáromi Lenárugyár története 1904–1979*. Komárom, Komárom m. Lapk. Váll., 1979.; Sikos T. Tamás – Tiner Tibor: *Egy város – két ország. Komárom-Komárno*. Komárom, Selye János Kutatóintézete, 2007.

szédságában levő városban többséget alkotnak a magyar nemzetiségű és anyanyelvű állampolgárok, illetve arra, hogy hogyan élték meg az ott lakók ezt a helyzetet a mindennapokban.

A tanulmányban a Kádár-korszak határrendészeti szabályozására összpontosítok, bemutatom azokat a vonatkozó kulturális egyezményeket, valamint a gazdasági és munkaerő-kooperációt, amelyeken keresztül a kezdeményező magyar hatóságok arra tettek kísérletet, hogy „felpuhítsák” a nyomasztóan elválasztó országhatárt. Komárom esetében ráadásul a két közösség érintkezését negatívan befolyásolta a hivatalosan tabusított, de lappangó módon jelentkező magyar–szlovák kérdés: a jelentős szlovákiai magyar kisebbség nem játszhatott „hídalkotó” szerepet, mivel az anyaországgal való intenzívebb kapcsolattartást mindkét országban gyanakvással nézték, az erre vonatkozó igényeket pedig ritkán vagy csak vonakodva teljesítették. A szlovák Komárnoval való kapcsolattartás viszont erőltetettnek tűnt és hatástalan maradt. Komárom és Komárno között a Duna ugyanis kettős, természeti és (1919-től) politikai demarkációs vonalat képezett két városrész, majd két ország és két egymástól eltávolodó – de még mindig ezer szállal egymáshoz kötődő – világa között. Az 1960-as évektől a szlovákiai magyar kisebbség is profitált a határ átjárhatóságából, de ezzel párhuzamosan jelenlétével és közéleti, emberjogi szerepvállalásával – akaratlanul is – akadályt gördített az ideális szocialista államközösség „testvéri” viszonyának útjába.

Az első világháború végéig Komárom egyetlen város volt. Az új határok megvonásával a történelmi városrészt a Csehszlovák Köztársasághoz csatolták, ahol a nevét Komárnora változtatták. A Duna túlpartján fekvő Újszőny község fejlesztésével két egymással párhuzamosan, aszimmetrikusan fejlődő város alakult ki. Az „új” Komárom a két világháború között tipikusan menekültváros maradt, kevés őshonos lakossal.⁷ Annak ellenére, hogy Magyarország és a kisantanthoz tartozó Csehszlovákia konfliktusos diplomáciai viszonyban állt egymással, a határátlépési szabályozás jóval egyszerűbb és megengedőbb

⁷ Lásd: Kovács Éva: Határváltó diskurzusok i. m.; Kovács Éva: A „házassági piac” alakulása Komáromban i. m. A versailles-i béke hatásáról a magyar–szlovák határszakaszban helyezkedő településeken lásd Pásztor Cecília (szerk.): ... *Ahol a határ elvált. Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat–Várpalota, 2002. 129–315.

maradt, mint 1945 és 1989 között bármikor.⁸ A második világháború éveiben és azt követően mindkét város lakosságának összetétele gyökeresen megváltozott. Az első bécsi döntéssel – Dél-Szlovákia, s vele az addigi Komárno Magyarországhoz visszacsatolásával – ideiglenesen megszűnt a határ a két város között, ugyanakkor 1938–1939-ben mintegy ötezer cseh és szlovák kényszerült a volt Komárno elhagyására – majd 1944-ben a kétezres zsidó lakosságot deportálták a magyar hatóságok a még mindig egy határon belül fekvő városból.

A második világháborút lezáró párizsi békeszerződés értelmében megint határ választotta a két várost. Már az 1945-ben kihirdetett Beneš-i dekrétumok nyomán Csehszlovákiából Magyarországra telepítették a komáromi magyar nemzetiségű lakosság egy részét, másokat kényszermunkára irányították Cseh- és Morvarországba.⁹ Az egész járásból több mint hatezer személyt telepítettek ki, helyükbe ugyanennyi magyarországi szlovák költözött a csehszlovák területre.¹⁰ A csehszlovák kormány 1948-ig diszkriminatív kisebbségpolitikát folytatott: Komárno magyar tannyelvű iskoláit, művelődési és kulturális intézményeit bezárták, a magyar vonatkozású szobrokat és emléktáblákat ledöntötték, illetve eltávolították.¹¹

A Csehszlovákiából kitelepítetteket nem a legközelebbi településre, Komáromba irányították a magyar hatóságok, hanem a dél-nyugati megyékbe (Tolna és Baranya), a Németországba kitelepített sváb lakosság helyére, és később sem kaptak engedélyt a magyar–csehszlovák határsávba való visszaköltözésre.¹² Ennek ellenére, főleg 1959–1960 után, a második téveszesítési hullámot követően, egyre több volt kitelepített „szivárogott be”

⁸ Bencsik Péter: *A magyar útiokmányok története 1867–1945*. Budapest, Tipico Design, 2003. 62–63.

⁹ A menekültkérdésről lásd L. Balogh Béni: Felvidéki menekültek Komárom–Esztergom vármegyében (1946–1947). *Limes* 1994. 4. sz. 5–17.

¹⁰ Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*. Pozsony, Kalligram, 2001. 307.

¹¹ A rendszerváltás után szimbolikus harc indult a komáromi városi tér nemzetiesítéséért. Vö.: Elena Mannová: Nemzeti hősoktól az Európa térig. A kollektív emlékezet jelenetei Komáromban, a szlovák–magyar határon, *Regio*, 2002. 3. sz. 26–45.

¹² Komáromban a lakosság növekedését 1960-ig a természetes szaporodás adta, majd 1960–1965 között kb. ezren költöztek be a városba, részben a szomszédos településekből, főleg Szőnytől, részben pedig a dél-dunántúli régióból. Sulyok Jenő: A Fejér és Komárom megyei városok fejlettsége a főbb komplex mutatók alapján. *Területi Szemle*, 1968. 1. sz. 78.

a városba.¹³ A dél-dunántúli száműzetésből visszatérő felvidéki menekültek sajátos „megtúrt” státusban éltek Komáromban. Szakmai képzettségük ellenére társadalmi származásuk és/vagy volt politikai hovatartozásuk miatt az 1960-as évek végéig csak alacsonyabb presztízsű munkához jutottak, a szocialista közéletben nem vehettek részt, gyakran rendőri megfigyelés alatt álltak, és nem kaptak útlevelet sem.¹⁴

A Csehszlovákiából elűzöttek jelenléte zavarba ejtette a magyar hatóságokat, ők ugyanis közelebb kívántak kerülni régi szülővárosukhoz, családtagjaikhoz és barátaikhoz, ez azonban ellentétes volt a hidegháborús logikával.¹⁵ A határ átjárhatatlansága – 1947-ig volt csak kishatárforgalom, utána 1948-ban a vízumkényszert is bevezették – szinte lehetlenné tette a két város lakosságának érintkezését.¹⁶ A szigorú ellenőrzést elkerülve és jelentős kockázatot vállalva a szétszakított családok télen és sötétedés után, a befagyott Dunán találkoztak, vagy a két partról üzenetek egymásnak. Azok (főleg pártfunkcionáriusok), akik szolgálati célból mégis átmehettek a túloldalra, ügyeltek arra, hogy ne sértsék meg a szigorú devizagazdálkodást, vagy ne haladják meg a meghatározott (háromnapos) otttartózkodási időt.¹⁷

Bár az árucikkek folyamatos hiánya a Duna mindkét oldalán inkább önellátásra serkentette a lakosságot, ez nem jelentette a csempészeti lehetőségek teljes megszűnését. Akik a hídon gyalog vagy biciklivel lépték át a határt, nem mertek tiltott árut csempészni, a komáromi kikötőben erre

¹³ Az információkért és a kutatásban nyújtott segítségért köszönettel tartozom Kürthy Anna komáromi levéltárosnak.

¹⁴ Lásd néhány volt kitelepített komáromi lakosra, elsősorban Kecskés László helytörténészre és barátjára vonatkozó állambiztonsági iratokat. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) 3.1.2, M-33858 („Marosi István” ügynök jelentései); ÁBTL 3.1.5, O-20014/1 (Kecskés László dossziéja); ÁBTL 3.1.2, M-41514 („Mátai András” titkos megbízott jelentései).

¹⁵ A Szovjetunió határátlépési szabályozását elemzi Andrea Chandler: *Institutions of isolation. Border controls in the Soviet Union and its successor state, 1917–1993*. Montreal&Kingston/London/Buffalo, 1998. Az 1950–60-as évek magyar határrendészetéről hasznos információkat tartalmaz Zsiga Tibor: *„vasfüggöny” és kora*. Budapest, Hans Seidel Alapítvány, 1999. 42–69.

¹⁶ 1951-ben kb. négyezer, 1958-ban kevesebb, mint ötvézezer határátlépést regisztráltak a teljes csehszlovák–magyar határszakaszon. Bencsik Péter – Nagy György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*. Budapest, Tipico Design, 2005. 237–238.

¹⁷ Az 1950-es években a szolgálati utak engedélyezését a megyei pártbizottság és az állambiztonság intézte. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára (KEMÖL), XXXV/38. fond (MDP városi bizottsága Komárom 1948–1956), 2. cs. 12. és 15. ée.

azonban bőven volt lehetőség, amikor az áthaladó, többnyire Ausztriából Jugoszláviába és Bulgáriába tartó hajók legénysége üzletelt a helyi hivatalnokokkal.¹⁸

A bezártságtól a határnyitásig: új lehetőségek és új problémák az 1960-as években

Az 1960-as évek elején, a Kelet–Nyugat szembenállás enyhülésével érezhetően javult a Kádár-rendszer nemzetközi megítélése, és fokozatosan megszűnt a legtöbb szocialista ország, közöttük Magyarország korábbi elszigeteltsége is. A „fogyasztói szocializmus” korszakában megnőtt Komárom idegenforgalmi szerepe, mely így nemcsak a csehszlovák–magyar határ egyik legforgalmasabb határátkelőjévé vált, de ami még lényegesebb, a Bécs–Budapest autópálya befejezéséig a településen haladt át a (nyugati) idegenforgalom fővonalnak számító M1 nemzetközi műút is.¹⁹ Az egykori menekültvárost kellemes és egyben biztonságos turistaközponttá fejlesztették a „nyugati” és a „baráti szocialista”országból érkező vendégek, turisták, látogatók számára.

A határok felpuhítása több fázisban történt 1960 és 1964 között. 1960. szeptember 1-jétől eltörölték a vízumkényszert a Csehszlovákiába utazók számára.²⁰ Ennek hatására a Magyarország felőli határátlépések száma 1960 folyamán meghaladta a 150 ezret,²¹ 1962-ben elérte a 200 ezret, míg Csehszlovákiából 1960-ban 77.591, 1961-ben 107.325 és 1962-ben 127.841 belépést regisztráltak.²² 1962. október 16-án Prágában határforgalmi egyezményt írt alá a két ország. Ennek értelmében a 15 kilométeres

¹⁸ Jó példa erre „Vass Mária” hálózati személy esete, aki csehszlovák állampolgár volt, majd 1957-ben Magyarországra települt és egy komáromi presszóban dolgozott. Az ügynököt korábban már börtönbe zárták üzérkedés miatt, mivel jugoszláv matrózoknak árulta az illegálisan szerzett karórát. ÁBTL 3.1.1, B-93876.

¹⁹ A két fővárost összekötő autópálya bal oldala 1975-ben érte el Komáromot, míg a hiányzó jobb oldali útpálya csak 1990-ben készült el.

²⁰ Popély Árpád: *A csehszlovákiai magyarok történeti kronológiája (1944–1993)*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006. 239.

²¹ A legnagyobb forgalomnövekedést 1961-ben éppen a komáromi határátkelőnél regisztrálták. Magyar Országos Levéltár (MOL), XIX-B-10 (Határőrség Országos Parancsnokságának iratai 1961–1973), 5. doboz, I/4–5. tárgykör, 30. folyószám, 12.

²² Bencsik–Nagy i. m. 237–238.

határsáv lakói, beleértve a városlakókat,²³ egyszeri illetve állandó határátlépési engedélyeket kaphattak (a korábbi alkalmi úti lap és határszéli úti igazolvány helyett). Az egyszeri engedélyt évente egy alkalommal adhatták ki és összesen ötnapi tartózkodást tett lehetővé. Ezzel a határt csak a benne megjelölt határátkelőnél lehetett átlépni. Az új engedélyeket 1963. július 8-án vezették be.²⁴

Az igazi áttörés azonban néhány hónappal később következett be. 1963. december 11-én a két kormány újabb egyezményt írt alá az utasforgalom megkönnyítéséről. 1964. január 1-jei hatállyal megkönnyítették az útlevél-kérelmezés módját, a megyei rendőr-főkapitányságokon kívül a járási, a városi és a kerületi rendőrkapitányságokon is lehetett útlevelet, illetve személyi igazolvánnyal együtt érvényes útlevéllapot kérni. Az útlevél érvényességét két évre növelték – a korábbi egy évvel szemben – de továbbra is csak egy utazásra jogosított. Fontos hangsúlyozni, hogy nem magyar különlegességről volt szó: akkor Csehszlovákia és Lengyelország között már létezett az „egyszeri kiutazási engedély”, melyet bélyegzővel akár ismételt kiutazásra is lehetett érvényesíteni.²⁵

A szükséges iratok beszerzésének könnyítése és a hatóságok korábban nem tapasztalt nyitottsága lehetővé tette az egyéni (nem szolgálati célú, vagy családi és rokoni látogatásra szorítkozó) utazásokat, évente többször is. Az útlevélkérelmek száma ugrásszerűen nőtt: szocialista vagy semleges országba közel 1,2 millióan, kapitalista országba 150 ezren igényeltek útlevelet. A főleg politikai okok miatt elutasított kérvények aránya a hivatalos nyilvántartás szerint 0,37 százalékot tett ki; s ez az arány a kapitalista országok esetében is 3 százalék alatt maradt.²⁶ A magánutazás engedélyezése a Kádár-rendszer konszolidációjának és új nemzetközi „liberális” arculatának egyik leghatékonyabb eszköze lett, miközben jelentősen megnőtt az ország idegenforgalma és abból származó bevétele is. 1964-ben Csehszlovákiából Magyarországra 747.846, Magyarországról Csehszlovákiába

²³ A városi településekre való kiterjesztés különböztette meg az 1967-ben Romániával kötött kiserkeleti egyezménytől, amelyből kimaradtak jelentős magyar nemzetiségű lakossal rendelkező határ menti városok mint Nagyvárad, Szatmárnémeti és Árad.

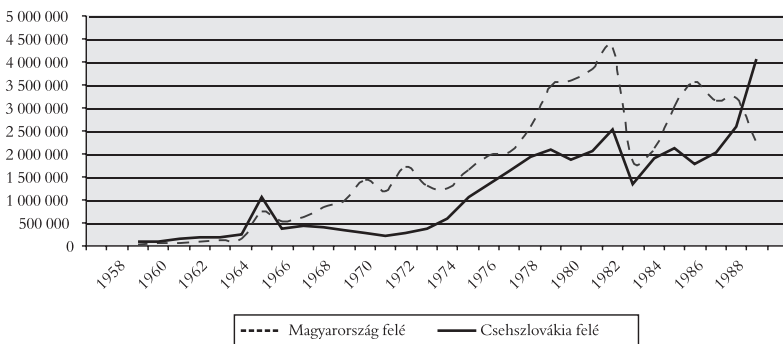
²⁴ Bencsik–Nagy i. m. 88.

²⁵ Uo. 64–65.

²⁶ Uo. 234. 1966-ig a belügyi szervek által visszautasított kérelmek között volt a már említett komáromi helytörténész, Kecskés László is, akit a második világháború után Pozsonyban kémkedés vádjával elítéltek és Magyarországra telepítettek ki. ÁBTL 3.1.5, O-20014/1, 109.

1.068.616 belépést regisztráltak: ezt a számot a magyar oldalról kiutazók-
nak csak tíz évvel később sikerült ismét elérniük.²⁷

Határforgalom Magyarország és Csehszlovákia között, 1958–1988²⁸

Komáromban és környékén valódi eufóriát váltott ki az új helyzet. 1964. január 18-án a Tatabányán kiadott, és komáromi ügyekkel egyébként ritkán foglalkozó megyei napilap is hírül adta, hogy „a rendelet hatályba lépése óta több mint kétezen vándoroltak át rövidebb, hosszabb időre a túloldalra. Az utazási, illetve átlépési láz, legfrissebb értesülésünk szerint nem hagy alább, sőt fokozódna, de pillanatnyilag nyomtatványhiány akadályozza a vándorlási statisztika emelkedését [...]. A komáromi Idegenforgalmi Hivatal is bekapcsolódik az űrlapok kiállításai és továbbítási munkájába. Még a hagyományos útlevelekkel 1.200-an lépték át Komáromnál a határt, s az elmúlt évekhez képest háromszorosára emelkedett a Csehszlovákiából felől érkező külföldi vendégek száma is. A vadászszезон megindulásakor az Idegenforgalmi Hivatal több napon át rendkívüli, éjszakába nyúló szolgálatot tartott.”²⁹

A magyar hatóságok az intézményes kapcsolatépítés révén politikai síkra terelték a kérdést. 1963-ban ugyanis a komáromi Petőfi Sándor Általános Iskola szülői munkaközösségének kezdeményezésére már szerveztek baráti találkozót az ikerváros üttörőivel „a népek közötti barát-

²⁷ Bencsik–Nagy i. m. 237–238.

²⁸ Vö. Bencsik–Nagy i. m. 237–238.

²⁹ Határátlépési láz, növekvő idegenforgalom Komáromban. *Dolgozók Lapja*, 1964. január 18.

ság továbbmélyítése céljából³⁰, de az igazi áttörés itt is 1964-ben történt. Márciusban tudományos együttműködést kötött a dunaszerdahelyi területi és a Komárom megyei kórház,³¹ majd április 4-ei felszabadulási ünnepségre komárnói delegáció érkezett. Az ikervárosok előjárói magyarul, szlovákul és oroszul együtt köszöntötték a Magyarországon tartózkodó és Komáromba ellátogató Nikita Hruscsov szovjet pártvezért is.³²

Május 15-én a magyar–csehszlovák barátsági együttműködési szerződés aláírásának tizenötödik évfordulójára „csehszlovák baráti estet” szerveztek Komáromban, amelyen megjelent a budapesti csehszlovák külképviselet több tagja is.³³ Ennél lényegesebb előrelépésnek számított a komáromi helytörténeti múzeum létrehozása, melyben aktívan részt vett részt több volt kitelepített személy, akik Kecskés László főkönyvelő és helytörténész baráti köréhez tartoztak. Kezdeményezésükre alakult a „múzeum baráti köre” is, mely napirendben tartotta a „régii Komárom” kulturális örökségének megőrzését.³⁴

1964 őszén a komáromi József Attila Művelődési Ház következő évi munkatervében már a következő elképzelés szerepelt: „1965-ben első alkalommal megrendezzük Komáromban a Komáromi Napokat. A Komáromi Napokkal a város megnövekedett kulturális igényeit szeretnénk kielégíteni, különös tekintettel arra, hogy városunk mint idegenforgalmi átkelőhely, egyre fontosabb szerepet játszik. Gondolni kell a külföldi vendégek – elsősorban csehszlovákok és lengyelek – érdeklődésére és a készülő programot ennek figyelembe vételével kell elkészíteni (lovasbemutatók, kiállítások, vízi parádé stb.).”³⁵ A hamar néphagyománnyá vált Komáromi Napokat 1965. május 13–23. között rendezték meg először. A könyvvásárral, előadásokkal és egyéb kulturális, valamint gasztronómiai rendezvényekkel tarkított rendezvénysorozatra meghívták az ikerváros előjáróit is, a kultúr-műsor összeállításában ügyeltek arra, hogy eleget tegyenek a szomszédos népek közötti barátság „elmélyítése” ideológiai követelményének.

Ebben az időszakban megoldódni látszott az ikervárosok közötti határátlépés egyik technikai akadálya is. A megyei napilap arról

³⁰ Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Komáromi Fiókleveltára (KEMÖKF), X/57. fond (Hazaifias Népfront Komáromi Városi Bizottságának iratai – 1962/1963).

³¹ *Dolgozók Lapja*, 1964. március 21.

³² Uo. 1964. április 8.

³³ Uo. 1964. május 16.

³⁴ Uo. 1964. június 17.

³⁵ KEMÖKF, X/57. fond – 1964.

tájékoztatót, hogy „hat közvetlen autóbuszjárat indult június 29-ével Magyarország és Csehszlovákia különböző városai között. A megye lakosságát a Komárom–Komárno közötti vonal érdeklí leginkább. Az első kocsikat ünnepélyesen fogadták mindkét határvárosban.”³⁶ Nem állnak rendelkezésre adatok arról, hogy milyen kihasználtsággal és meddig működött az akkor beindított autóbuszjárat, a levéltári iratok alapján az feltételezhető, hogy csak a nyári hónapokban működött.³⁷

A határnyitás új utazási lehetőségeket nyújtott (egyre többen egyénilig, saját személygépkocsival közlekedtek), és új fogyasztási igények jelentek meg. Kezdetét vette az 1970–80-as években általánossá vált, de akkor már elsősorban Jugoszláviába és Ausztriába irányuló magyar bevásárlóturizmus. Az 1960-as években azonban Csehszlovákia volt a legkönnyebben elérhető és a szocialista táboron belül a legfejlettebb ország a magyarországiak számára. Miközben komárnói családtagjait és ismerőseiket látogatták, a Magyarországon hiánycikkeknek számítót, de Csehszlovákiában jó minőségű és olcsón vásárolható mezőgazdasági kisgépeket, Tesla márkájú hordozható rádiókat és mindenekelőtt ruhaneműt szereztek be, gyakran nagyobb mennyiségben (pl. nájlonharisnyát, pamut alsótrikót, kötött pulóvert, tréningruhát, Bata márkájú cipőt, vadászruhát). A Komáromi Vámhivatal³⁸ ellenőrzésén 1963-ban 83 magyar és csehszlovák turista akadt fenn, akik megsértették a külföldön vásárolt árukra vonatkozó szigorú előírásokat. Csehszlovákiából importált árucikkeket vámmentesen csak 4.000 forint vagy 2.660 korona értékig lehetett behozni az országba. Sokan azonban nem vettek tudomást a rendelkezésről: a csomagtartóba vagy egyéb helyekre dugták a behozandó vásárfiát. A Vámhivatal elkobozta a lefoglalt árut, és emellett 200 és 1000 forint közötti büntetéseket szabott ki (akkoriban a magyarországi havi átlagkereset nem haladta meg a 2000 forintot).

A korszak viszonyaira jellemző, hogy a komáromi vámvizsgálaton lebukott személyek között alig volt helyi lakos: többségük Budapestről érkezett. Az erre vonatkozó levéltári iratok megerősítik az interjúalanyok és beszélgetőpartnerek informális közléseit: a helyi lakosok diszkrétan alkal-

³⁶ *Dolozók Lapja*, 1964. július 1.

³⁷ KEMÖKF, XXIII/551/a. fond (Komáromi Városi Tanács VB ülés jegyzőkönyvei – 1965), 51. kötet, 129. (1965. október 7-i VB ülés).

³⁸ KEMÖL, XXIV/105 fond (Komáromi Vámhivatal iratai, 1958–1981). Az elemzéshez csak az 1963–64-es időszakra vonatkozó három doboznyi anyagot használtam fel, mivel az 1964 utáni iratokat nem szállították be a levéltárba.

mazkodva az új helyzethez, megfelelő kapcsolatot igyekeztek ápolni a „jóindulatú” vámosokkal, és tudták, a nap melyik időszakában kell átlépni a határt. Az Erzsébet hídon biciklivel vagy autóbusszal, ritkábban autóval átkelő komáromiak számára viszonylag könnyű volt feketén áthozni a Magyarországon nem forgalmazott vagy rosszabb minőségű árukat, elsősorban élelmiszert (pl. déligyümölcsöt, rizst, sört, húst). A magyar bevásárlóturizmushoz az 1964-ben megnyílt komáromi strand és termálfürdő iránti csehszlovákiai érdeklődés társult. A Komáromi Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága pozitívnak értékelte az idegenforgalom növekedését, és jelezte, hogy mivel egyre több „csehszlovák orvos, tanár” fordul hozzájuk, szükséges lenne határátlépő igazolványokat biztosítani rendszeres beutazásukhoz. Felvetődött fürdőkirándulások indítása Csehszlovákiából Komáromba az IBUSZ szervezésében, és a helyi hatóságok egyre többet költöttek városrendezésre, és a közterület tisztántartására, csinosítására is.³⁹ Ezzel párhuzamosan új, addig ismeretlen problémák merültek fel helyi viszonylatban: a túloldalon történő nagyvásárlások jelentős kárt okoztak a kevesebb, rosszabb minőségű és drágább árukat kínáló helyi bolthálózatnak.⁴⁰ A magyar hatóságok már 1964 őszén nagymértékben csökkentették, sőt karácsony előtt be is szüntették a forint–korona átváltást a Magyar Nemzeti Bank és az Idegenforgalmi Iroda komáromi kirendeltségén.⁴¹ Az ipari fejlesztések és a fogyasztási cikkek előállításában tapasztalható koordinációhiány miatt a későbbi időszakban már a szolid mértékűnek mondható cserekereskedelem, bevásárlás és csempészet is kellemetlenül befolyásolta az ikervárosok kapcsolatát egy olyan speciális makrogazdasági környezetben – jelesül a KGST devizaviszonyai között – amelyben nem tudtak mit kezdeni az erősödő határ menti kooperációval és a transznacionális mikro-kereskedelemmel. Noha drasztikus devizakorlátozási intézkedésekre csak 1982-ben került sor, csehszlovák oldalról egyre nyíltabb ellenszenvvel fogadták a „mindent felvásárló” (tehát a helyi lakosok ellátását veszélyeztető) magyar turistákat, akiket nem, vagy csak kelletlenül szolgáltak ki a túloldali boltokban és kocsmákban: vásárlási kedvük a szocialista hiánygazdaság világában nem érénynek, hanem vétségnek számított.⁴²

³⁹ KEMÖKF, XXIII/551/a. fond, 51. kötet, 128.

⁴⁰ Uo. 248.

⁴¹ KEMÖKF, X/57. fond – 1964 (havi jelentések a megyei bizottságnak, november – december).

⁴² A határ második oldalán tapasztalt negatív megjegyzésekre, sérelmekre több interjúalanyom is hivatkozott.

A felgyorsult kapcsolatépítést ideiglenesen akadályozta, de nem szakította meg 1965-ben a dunai gátszakadás, ami miatt 60 ezer embert kellett kitelepíteni a komáromi és a dunaszerdahelyi járásból. Június 17-én Komárnot is körbezárta a víz, néhány napig csak magyarországi oldalról volt megközelíthető a város. A helyzet súlyosságát jelzi, hogy június 21-én Alexander Dubček a Szlovák Kommunista Párt első titkára, majd 25-én Antony Novotny a Csehszlovák Kommunista Párt első titkára is Komárnoba látogatott.⁴³ A váratlan esemény soha nem látott szolidaritási akciót indított a határ mindkét oldalán a bajbajutottak segítségére: csehszlovák résztvevői akkor szembesültek először a magyar kisebbség létezésével és a Csallóköz hátrányos gazdasági helyzetével.⁴⁴ Az eset másfelől rádőbbsített a két ország árvízvédelmi szervei, és általánosabban, a hatóságok közötti hiányos tájékoztatásra is. Magyar oldalról sérelmeztek, hogy a közeledő árvízi katasztrófáról a csehszlovák oldalról későn tájékoztatták őket. Az árvízkárok és a rossz tájékoztatás híreszteléseket és ellenérzést szítottak Komáromban a csehszlovák hatóságokkal szemben.⁴⁵ 1965 nyarán-őszén az árvíz miatt jelentősen visszaesett a magyar-csehszlovák határforgalom, főleg a komáromi és győri szakaszon, de már 1966-tól a Magyarországra érkező csehszlovák állampolgárok száma jelentősen meghaladta az 1964-es szintet. A Magyarországról Csehszlovákiába történő határátlépések száma az 1964-es egymilliószinttől 1965–1968 között 350–400 ezerre esett vissza, és 1969–1971 között már a 300 ezret sem érte el (utóbbi esetben az 1968-as események játszottak kulcsszerepet).⁴⁶

A két város közötti személyforgalom is minimális szintre csökkent az árvíz utáni időszakban, de a megváltozott hangulatot jól jelzi, hogy az 1950-es évek évektől eltérően, amikor a komáromi hatóságok semmilyen érdeklődést nem mutatattak a lakosok utazási és fogyasztási szokásai iránt, a Hazafias Népfőnt városi szervezete egyre bátrabban vállalta fel a két város (nagyreszt közös) múltját érintő események megszervezését,⁴⁷ és óvatos kritikát fogalmazott meg a határok szabadabb átjárását akadályozó csehszlovák vámhatóságokkal szemben.

⁴³ Popély i. m. 256.

⁴⁴ Kiss József: A szlovákiai magyar kisebbség a reformfolyamat első szakaszában (1964–1967). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999. 1. sz. 103.

⁴⁵ Dr. Mikolasek Sándor közlése. Komárom, 2008. március 11.

⁴⁶ Bencsik–Nagy i. m. 237.

⁴⁷ Pl. az 1965-ös „határtalálkozó”, vagy az 1967-és barátsági est. KEMÖKF, Hazafias Népfőnt Komáromi Városi Bizottságának iratai. 1967. január 9. „A III. öt-éves terv kulturális tevékenységének irányelvei Komárom város területén”

Minden nehézség ellenére, a változás beépült a komáromi és a komárnoi lakosok mindennapjaiba. Komáromból többen a szomszédos város magyar nyelvű színházába jártak, onnan pedig gyógykezelésre jöttek át a termálfürdőbe. Egyre többen szórakoztak, szilvesztereztek, nyaraltak az ikervárosban vagy annak környékén, és érezhetően megnőtt a tranzitforgalom is: Komáromon utaztak át Szlovákiából Budapestre azok a szurkolók, akiket a még európai színvonalú magyar labdarúgás vonzott a Budapesten rendezett rangadókra.

Válság, kiútkeresés és a szocialista integráció kísérlete 1968 után

Az 1968-as események közelebről érintették a két ikerváros kapcsolatát. A magyar bevonulás több hónapon át tartó határ menti feszültséget és maradandó sérelmeket okozott. Az év eleji személyi váltásokkal kezdődő, és az augusztus 21-i szovjet katonai invázióval végződő „prágai tavasz” helyi percepciója a Kádár-rendszer ambivalens viszonyulását tükrözte.⁴⁸ Az Ota Šik közgazdász nevével fémjelzett reformokat Budapesten még nyíltan támogatták, sőt, azt is elismerték, hogy a koncepció túltesz a magyarországi új gazdasági mechanizmus törekvésein is. 1967-ben Nyers Rezső közvetlen utasítására Horváth István, a komáromi járás agitációs és propaganda tiktára háromnapos tanulmányúton Dél-Szlovákiában járt, hogy tapasztalatokat szerezzen az új vállalatirányítási módszerekről.⁴⁹ 1968 elején a Prágából érkező hírek, elsősorban Antony Novotny első titkár leváltása és a szlovák Alexander Dubček megválasztása élénk visszhangot váltották ki a határ menti lakosságnál. Az alapszervezeti gyűléseken januárban és februárban felszólalók hiteles tájékoztatást követeltek a csehszlovákiai változásokról és a lengyel válságról.⁵⁰ A tavaszi hangulatjelentések kiemelték, hogy Komáromban sok mindent másképp értelemnek, éppen az „odaátiakkal” való érintkezésük miatt. Egyre többen olvasták az *Új Szó* c. napilapot (a cenzúrát Csehszlovákiában március

⁴⁸ Ezzel kapcsolatosan lásd Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. 2. k. 1957–1989. Szabad Tér – Kossuth, Budapest, 2003. 185–222; Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztütiében, 1945–1990*. Gondolat, Budapest, 2004. 245–256.

⁴⁹ Interjú dr. Horváth Istvánnal. Komárom, 2008. február 11.

⁵⁰ KEMÖL, XXXV (MSZMP Komárom Városi Bizottságának iratai), 11. fond, 2. cs. 6. öe. 1968, 1–3.

4-én törölték), de valójában a városban futótűzként terjedő pletykák, rémhírek határozták meg az egyéni magatartást. Akinek rokona vagy barátja élt Szlovákiában, a politikai liberalizációban látta a nemzetiségi súrlódások, a magyar–szlovák kérdés megoldásának kulcsát is.⁵¹

Már a nyár folyamán egyértelmű volt a határ mentén élők számára, hogy a feszült helyzetnek súlyos következményei lesznek Csehszlovákiában. Július 29-én éjfélről Csehszlovákia területén hajtották végre a „Bodrog” nevű magyar–szovjet közös hadgyakorlatot. A megerősített szolgálatba bevonták a honvédeket, a munkásőrséget, a karhatalmi erőket. A kijelölt mélységi határövezetbe külföldi állampolgár nem léphetett be, csak az M1 műúton engedélyezték az átmenő forgalmat. A mozgáskorlátozás magyar állampolgárokra nem vonatkozott. Szabó Gusztáv vezérőrnagy a következőképpen fogalmazott: „A [komáromi] Forgalom Ellenőrző Ponton azonnal szüntesse meg a csehszlovák állampolgárok beléptetését, azokat irányítsa vissza. Számoljon azzal, hogy ennek következtében csehszlovák állampolgárok megkísérlik az államhatárt illegálisan átlépni, vagy azon járművel erőszakosan áttörni. [...] A bevezetett intézkedésekről párt, állami és társadalmi szervek vezetőit tájékoztatni nem kell.”⁵² Az erős titoktartás ellenére többen tudták Komáromban, hogy fokozott készültség van a magyar és az 1955 óta a város szélén állomásozó szovjet csapatok részéről. Azt is tudták, hogy Kádár János többször is (utoljára augusztus 17-én) járt Komárnoban, de tárgyalásai a csehszlovák vezetőkkel nem vezettek eredményre.⁵³ Ekkor a lakosságot már erősen megosztotta a csehszlovák függetlenedési törekvés: a párttaggyűléseken felszólalók többsége már elítélően nyilatkozott, többen azt hangsúlyozták, hogy ideje lenne „megleckéztetni” Csehszlovákiát és Romániát is. Ugyanis, diszkréten bár, de MSZMP a szomszédos országokban fellángoló nacionalizmussal indokolta a szovjetek oldalán való fellépését.⁵⁴

Az augusztus 21-i katonai bevonuláskor a magyar csapatok nem Komáromnál lépték át a csehszlovák–magyar határt. A magyar pártvezetés láthatóan tartott attól, hogy Dél-Szlovákia elfoglalása az 1938-as első

⁵¹ KEMÖL, XXXV/11. fond, 2. cs. 6. öe. 1968, 10–12, 17 (májusi és júniusi hangulatjelentés).

⁵² MOL, XIX-B-10, 9. doboz, 73. folyószám.

⁵³ Popély i. m. 286.

⁵⁴ Az 1968-as csehszlovákiai magyar bevonulást részletesen tárgyalja Pataky István: *A vonakodó szövetséges A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában*. Budapest, Rastafari Kiadó, 2008.

bécsi döntéshez köthető emlékeket ébresztene, főleg az idősebb generációban. Ennek ellenére Komárno „elfoglalása” hirtelen megváltoztatta az ikervárosok mindennapjait. 1968 augusztusában minden negatív előjel ellenére ugyanis számos magyar és csehszlovák turista tartózkodott egymás országában. További otlétük nem volt kívánatos, hazatérésük viszont problematikusá vált a határok ideiglenes lezárásával. A határállomáson augusztus 21-én háborús helyzet uralkodott: „A komáromi Forgalom Ellenőrző Ponton (FEP) a szovjet egységek megérkezésekor a csehszlovák útlevélkezelők és vámósok ellenséges magatartást tanúsítottak. Pl. az egyik útlevélkezelő tiszt az oszlop élén haladó szovjet harckocsi elé állt és nem akart félreállni az útból. Egy másik útlevélkezelő behorant az épületbe és pisztollyal tért vissza, amit a szovjet elvtársak elvettek tőle. Bagyula őrnagy Csehszlovák FEP parancsnok-helyettesnek az volt a véleménye, hogy a fasiszta német hadsereg csinált olyan megszállást, mint most a szovjetek és magyarok. Cservenák Emil csehszlovák százados átjött a komáromi magyar hídfő közelébe és miután a magyar járőr megállította, ököllel fenyegetőzött és azt kiabálta: »Majd még találkozzunk«. Ezt követően kb. 10:10 órakor az említett Bagyula megkísérelte a csehszlovák határőrizeti okmányok átvitelét.”⁵⁵

A következő hetekben a komáromi ellenőrzőpontot elfoglaló magyar határőrizeti szervek több kisebb incidensről és atrocitásról számoltak be a magyar bevonulás ellen tiltakozó lakosság és hivatalos szervek részéről. A komáromi vámósok és határőrök megtagadták a magyarokkal való együttműködést, akiket többen „úrnak” szólítottak az addig megszokott „elvtárs” helyett: nem kezelték a beutazók útlevelét, nem engedték továbbhaladni a katonai járműveket, átkiabáltak és a magyar pártvezetőket szidalmazták.⁵⁶ A komáromi boltokban immár nem gazdasági, hanem politikai és nemzetiségi alapú bojkott lépett érvénybe a magyar és szovjet katonák, de az odalátogató magyar állampolgárok ellen is. A Komáromból haza nem engedett csehszlovák turisták is felléptek a szovjet katonák ellen, amiért szeptember 24-én két fő ellen indult eljárás.⁵⁷

A csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakosságot, így a komáromi magyarokat is nehéz helyzetbe hozta Magyarország szerepvállalása országuk

⁵⁵ MOL, XIX-B-10, 9. doboz, 85. folyószám.

⁵⁶ Bő dokumentáció található erre vonatkozóan MOL, XIX-B-10, 9. doboz, 85–160. f.

⁵⁷ Uo. 9. doboz, 152. f.

elfoglalásában.⁵⁸ Noha csak elvétve kerültek nyílt konfliktusba a magyar katonákkal, álláspontjuk az első napokban, hetekben megegyezett a szlovák többség elítélő magatartásával. A megszállás elleni passzív ellenállást egységesen képviselte a sajtó, a lakosság, a kommunista párt és a magyar kulturális szervezet, a Csemadok is, és néhány hónapig minden jelentősebb túloldalon szervezett program, megemlékezés bojkott alá került. Telefonban, levélben vagy személyes találkozás alkalmával a komáromi elvtársak értésére adták, hogy árulásnak tekintik Magyarország fellépését.⁵⁹

Az 1969 elején kezdődő, 1970-ben tetőző csehszlovákiai „normalizáció” új keretet, és az addiginál „szocialistább” tartalmat adott a határokon átívelő kooperációnak. Az országban zajló módszeres kádercsere nyomán Komárnóban is új vezetők kerültek a közigazgatásba. Az 1950–60-as évekhez képest lényegesen több volt közöttük a magyar anyanyelvű személy. A komáromi járási új első titkár például a békécsabai származású, Szlovákiába 1947-ben áttelepült és magyarul tökéletesen beszélő Július Varga lett. A járási pártbizottság gazdaságpolitikai titkára Chovan Tibor, a Komáromi Járási Nemzeti Bizottság alelnöke Varga Ernő, a Tervosztály vezetője Bartos Ferenc, a munkaügyi osztályvető Bohanesz Ferenc lett. A szlovákiai magyar politikában jelentős személycserét hajtottak végre: a Szlovák Nemzeti Tanácsban leváltották a reformszárnyhoz tartozó Szabó Rezső alelnököt és Dobos László nemzetiségügyi minisztert. A pozsonyi kormány új munkaügyi és népjóléti minisztere Krocsány Dezső lett.⁶⁰

A határ menti magyar–szlovák együttműködés a „normalizáció” éveiben nem a szellemi szférára, hanem szociális kérdésekre, pontosabban a munkaerő intenzívebb foglalkoztatására összpontosított. Köztudott volt, hogy a két világháború között és az 1945 utáni időszakban is Dél-Szlovákia ipari ellátottsága és a térségbe irányított fejlesztések messze elmaradtak a szlovákiai átlagtól. Az 1968-as válságnak erős nemzetiségi üzenete volt nemcsak szlovák, hanem magyar részről is: a csallóközi (főleg nőket érintő) munkanélküliség kezelése politikai kérdéssé vált. Másfelől Magyarországon az 1960-as évek végén, az új gazdasági mechanizmus

⁵⁸ Az 1968 utáni csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetéről lásd Juraj Marušák: A magyar kisebbség a normalizációs évek szlovákiai politikájának összefüggéseiben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005. 1. sz. 51–75.

⁵⁹ Erről több általam meginterjúvott egykori tisztviselő és pártaktivista is beszélt. A levéltári iratokban csak rövid utalás történik az ikervárosok egyébként is laza kapcsolatának felfüggesztésére.

⁶⁰ Popély i. m. 313. Krocsány 1983-ig maradt miniszter, ekkor váltotta Nagy Kázmér, a Komáromi Járási Nemzeti Bizottság elnöke.

bevezetése után több hagyományos iparág, pl. a textilipar súlyos munkaerőhiánnyal küzdött. 1970. áprilisában a komáromi lenfonógyár igazgatójának kezdeményezésére kétoldalú tárgyalások indultak egy transznacionális munkaerő-egyezmény megkötése érdekében (Július Varga komáromi párttitkár és Szendrői György igazgató éppen az április 4-i fogadáson találkozott először), amit hosszú tárgyalások után, július 11-én írt alá a két munkaügyi minisztérium.⁶¹ A külföldi munkavállalással kapcsolatosan ugyanis egyetlen példa állt rendelkezésre: az 1967. május 26-án kelt magyar–keletnémet megállapodás. Az NDK-ban ideiglenes szerződéssel dolgozó magyarok (1969-ben kb. 13 ezer fő) azonban valódi „vendégmunkások” voltak: nem ingáztak (szerződésük két-három évre szólt, csak karácsonyra vagy nyaranta jöttek haza), német kollégáiktól elkülönülten, munkásszállókban laktak, és fizetésüket márkában kapták.⁶²

Komárom esetén újdonságnak számított, hogy külföldi állampolgár rendszeres, napi bejárással munkát vállal Magyarországon. Az ingázás megszervezésén túl, amit a csehszlovák ČSAD autóbuszai teljesítettek, lehetővé kellett tenni, hogy a munkások (akik főleg 16–30 éves nők voltak) munkaidőben állandó kishatárátlépővel rendelkezzenek, és azt, hogy élelmiszert vásárolhassanak Magyarországon forintért és vámmentesen. A miniszteri szintű megállapodás szerint a magyar munkatörvényt alkalmazták, a fizetés 40%-át forintban, 60%-át koronában folyósították, a magyar fél fizetett ünnepként ismerte el a csehszlovák nemzeti ünnepeket, és a munkások a Szlovák Kommunista Párt tagjai maradtak, de beléphettek az üzemi szakszervezetbe is. Noha a jelentkezők zöme magyar nemzetiségű és anyanyelvű volt, „kulturális” integrációjukra külön intézkedési tervek készültek. A Komárnóból és környékéről jelentkező munkásnők közül végül 53 főt vettek fel. 1971-ben már 185-en dolgoztak a lenárugyárban.⁶³ A kísérlet tehát sikeresnek bizonyult és egyfajta hagyományt teremtett a városban: 1989-ig az 1000–1200 munkásból 150–200 Szlovákiából

⁶¹ A tárgyalásokról részletes beszámol Szendrői György: *Szlovák–magyar munkaerő kooperáció létrejötte és másféle tapasztalatai a komáromi lenfonógyárban. Tanulmány, eredeti dokumentumok alapján. 1972. január.* Komárom, Komáromi Nyomda, 1972.

⁶² A magyar–keletnémet szerződésről és az NDK-ban dolgozó magyar fiatalok helyzetéről lásd a Szabad Európa Rádió háttérelvezését. Open Society Archive, Budapest, box 25, folder 6, report 1. Hungary/31. 22 December 1970. Background Report. Hungarian “Gastarbeiter” in the German Democratic Republic, 1–20.

⁶³ Szendrői i. m. 12–15.

ingázott.⁶⁴ Csak az 1970-es években közel ezren dolgoztak hosszabb-rövidebb ideig Magyarországon. Volt, aki családi szálakkal rendelkezett Komáromban, de a legtöbb fiatal nőt az önállóság vágya, a viszonylag jó kereseti lehetőség vonzotta. A határőröket és vámosokat jól ismerő szlovákiai munkásnőket csak ritkán ellenőrizték kifelé menet: ekkor banánt, narancsot, rizst hoztak Komáromba. Visszafelé azonban jóval szigorúbb volt az ellenőrzés, csempésztevékenységre tehát nem volt mód.⁶⁵

Felbátorodva a munkaerő-egyezmény pozitív fogadtatásától, 1970 őszén a két helyi pártvezetés tárgyalásba kezdett a komárnoi hajógyárban alkalmazandó magyarországi vendégmunkásokról is. A komárnoi hajógyár a térség legnagyobb munkaadója volt, az 1970-es években több mint ötezer embert foglalkoztatott. A kishatár-menti engedéllyel rendelkező 35–40 magyar dolgozó utaztatását is a csehszlovák fél szervezte, fizetésüket részben koronában, részben forintban kapták. Az 1971-ben indított második kísérletben azonban több volt a politikai szándék (viszonozni kellett a komáromi kezdeményezést), mint a gazdasági racionalitás.⁶⁶ A lenfonógyárban az 1968–69-es súlyos termelési visszaesést munkaerőhiány okozta, de a Steiner Gábor komárnoi kommunista vezér nevét viselő hajógyárnak, valamint a karbantartást végző Hydrostav vállalatnak sok szovjet megrendelése volt, és elegendő szlovákiai munkaerő állt a rendelkezésére. A hajógyárban dolgozni anyagilag vonzó, de nemegyszer megpróbáltatá-

⁶⁴ Jelenleg a magántulajdonban lévő, 250 főt foglalkoztató lenárugyárban több komárnoi asszony dolgozik. Nemes Andrásné szíves közlése. Komárom, 2008. június 24.

⁶⁵ Egy 1977-es állambiztonsági jelentés szerint a csehszlovák vámőrség szeszélyesen folytatta a csomagellenőrzést. A jelentés ezt az állomány korrupciójával magyarázta: „Előfordul, hogy fél kiló rizsát sem engednek áthozni, ugyanakkor nagyobb mennyiségű autóalkatrészeket átengednek, főleg ismerőseiknek, vagy azoknak, akik valamilyen formában ajándékot adnak nekik. A csehszlovák vám-szerv beosztottainak magatartása zavarólag hatott a magyar vámőrség munkájára, mely rövid időn belül kiváltotta az ellenreakciót és egyértelműen megtagadták a kedvező vámvizsgálatot, illetve kérésüknek nem tettek eleget. Ezek után más utat választottak. Saját gépkocsijukat használják fel abban az esetben, ha az árunak szabad utat akarnak biztosítani. A csehszlovák vámőrség tagjainak manipulációs tevékenységét maga a vámszer vezetője, Árendás is eltűri, mivel ő is kap és fogad el rendszeresen ajándékokat. Megfigyelhető, hogy egy kezdő csehszlovák vámőr egy-két éven belül gépkocsit vásárol, házat épít, holott a fizetése mindössze 1600 korona.” ÁBTL 3.1.2, M-41473, 43–44.

⁶⁶ A hajógyári munkások ügyéről kitűnő dokumentáció nyújt KEMÖKF, 736–737. fond, Komáromi Városi Tanács VB Terv- és Munkügyi osztály iratai – Komárnoi Hajógyári ügyek 1971–1982.

sokkal teli élménynek bizonyult: ezzel is magyarázható a Komárom környékén toborzott munkaerő erős fluktuációja. Az 1970-es évek elején egy szakképzett munkás havi keresete 3000–3500 forint volt, 1980 körül már meghaladta a 4000–4500 forintot. A hajógyár igazi szocialista nagyvállalként működött: egyetlen műszakban dolgoztak, reggeltől délután 4-ig, hétvégén és esténként senkinek nem kellett bejárnia. A „vendégmunkások” társadalmi státusza és elfogadottsága az 1980-as évek elején kezdett csökkenni: mivel sokan még gyermektelenek voltak, különösen sújtotta őket a Csehszlovákiában alkalmazott „legényadó”, és ez sok munkaügyi konfliktust okozott. 1982-ben végül a munkaadó azt közölte az ott dolgozó 16 munkással, hogy a gazdasági válság miatt megszünteti az őket szállító járatot. Az intézkedéssel gyakorlatilag véget ért a munkaerő-kooperáció is.⁶⁷

Az 1970-es évek jelentették az „internacionalista” elveken nyugvó határ menti együttműködés aranykorát. Ebben az időszakban mindkét városban új, a kétoldali kapcsolatok fejlesztésére nyitottabb káderek jelentek meg. Számukra a határ már nemcsak traumatikus emléket, viszszafojtott sérelmeket, hanem kihasználható adottságot jelentett. 1972. január 1-jétől megszűnt az útlevellap, és helyette bevezették Magyarországon a szocialista országokban érvényes „piros” útlevelet.⁶⁸ A magyar állampolgárok elvileg korlátlanul léphették át a határt, de mivel egy útlevelbe legfeljebb 5 magán és 5 szolgálati célú kiutazás regisztrálása fért bele, továbbra is fontos privilégium maradt az állami vezetők (városi és járási tanácselnök, VB titkár), pártvezetők (MSZMP első titkára és osztályvezetők), gazdasági szakemberek és egyéb tisztviselők (a Sportbizottság elnöke, a Honvédelmi bizottság elnöke, a Vörös Kereszt megbízottja) számára fenntartott „állandó határátlépési engedély”. Az okmány presztízt és informális hatalmat jelentett azok számára, akik állandó kapcsolatban álltak a „túloldali” szervekkel. Ezzel párhuzamosan felértékelődött azoknak a szerepe, akik jól ismerték az „odaíti” világot, beszéltek szlovákul és tolmácsként segítették a pártvezetők érintkezését az egyre ritualizáltabb, de sok informális kapcsolatot is előmozdító közös ünneplések alatt (évente négy ilyen esemény volt: április 4-én a magyar, május 9-én a csehszlovák felszabadulásra emlékeztek, augusztus 29-én a szlovák nemzeti felkelésre és november 7-én mindkét oldalon az oroszországi bolsevik forradalomra).

⁶⁷ Cseke Csabáné, a komárnoi hajógyár munkaügyi főelőadója szíves közlése. Komárom, 2008. február 11.

⁶⁸ Bencsik–Nagy i. m. 74.

Az 1968-as események által megtépázott ikervárosi kapcsolatok helyreállításában kulcsszerepet játszottak a közös kulturális és sportrendezvények. Ezek közül a legsikeresebb az 1975 óta helyi kezdeményezésre, de a Berlin–Varsó biciklitúra mintájára rendezett „Komárno–Komárom felszabadulási futóverseny” volt.⁶⁹ Az ötletgazda Herczeg Gyula, a Komáromi Sportszövetség vezetője volt, aki állandó átlépővel gyakran járt Komárnoba, és irigykedve csodálta meg a csehszlovák Spartakiada mozgalmat és az Országos Sportnapokat. Jóni István, az MTK elnökének hathatós segítségével Herczegnek sikerült megszereznie az MSZMP KB támogatását, majd biztosítani az óvatosabb pozsonyi hatóságokat is. (Az MTK lett a verseny főszponzora.) Az évente kétszer megrendezett eseménynek szimbolikus tartalmat adott, hogy április 4-én Komáromba, május 9-én pedig Komárnoba futottak be az ikervárosból induló távfutók. Mivel több ezer résztvevő nevezett be a híressé vált versenyre, a határt néhány órára lezárták, de a futók szabadon léphettek át, mivel adataik és úti okmányaik már napok óta le voltak jelentve.⁷⁰

A Kádár-korszak középső szakaszában úgy tűnt, Komárom megtalálta a Komárnóhoz vezető utat anélkül, hogy ez komolyabb feszültséget okozott volna a két ország között. A hivatalos kapcsolatok hangsúlyos „nemzetközisége”, amihez nagymértékben hozzájárult a szovjet csapatok mindkét városban való fokozott jelenléte, rituálissá és életszerűtlenné, de egyben elkerülhetetlenné tette a folyamatos érintkezést, egyeztetést. A fogyasztói szocializmusban otthonosan mozgó lakosság számára pedig rendelkezésre álltak a bővülő idegenforgalmi lehetőségek családi látogatás, bevásárlóturizmus, hétvégi kirándulás formájában. Az 1970-es években egyes beutazók már jóval bátrabban kísérleteztek: a komáromi dunai kikötőben megforduló (főleg jugoszláv) matrózokon keresztül jelentős mennyiségű cigarettát és szeszitalt csempészték, vagy a komáromi vasúti állomáson vásároltak csempészárut az ott dolgozó rakodómunkások segítségével.⁷¹ A rokonlátogatásból kifejlődő árucseré ekkor már egy transznacionális ala-

⁶⁹ A versenyt ma is rendezik: neve „Komárom–Komárno Nemzetközi Szabadidős Utcai Futóverseny”.

⁷⁰ Az információkért köszönet dr. Mikolasek Sándornak és Horváth Istvánnak.

⁷¹ A jelenségre a Komárom megyei Rendőr-főkapitányság gazdasági elhárítással foglalkozó osztálya is felfigyelt, és ügynöki hálózatot épített ki a jelenség felderítésére. ÁBTL 3.1.2, M-41473 („Kékduna” tmb. dossziéja). A komáromi MÁV-pályaudvaron már régóta csehszlovák közreműködéssel zajló csempész tevékenységről a BM HÖR 1. kerületi Parancsnokság felderítő alosztályának „Marosi” ügynök tudósított az 1980-es elején. ÁBTL 3.1.2, M-42100.

pon működő, egyre jobban megszervezett és komoly hatósági „fedéssel” rendelkező illegális KGST-piacca vált.

A fokozatosan felpuhuló diktatúra azonban soha nem járt együtt a határok valódi légiesedésével. Az egymást jól ismerő helyi állami és pártvezetők kapcsolata okvetlenül hordozott formális elemeket, kevésbé mondható bensőségesnek, noha voltak közös kirándulások, ivászatok, vadászatok. Kompetenciájukba nem tartozott bele, hogy konkrét együttműködési terveket dolgozzanak ki, akár kulturális, gazdasági vagy közlekedési téren. A komáromi magyar nyelvű színház egyszer sem kapott engedélyt komáromi vendégszereplésre, mivel a hatóságok tartottak a magyar nacionalista megnyilvánulásoktól.

Közben a párhuzamos életet élő ikervárosok tovább haladtak az 1919-ben elkezdődött, 1945 után felgyorsuló szétfejlődés útján. Magyar részről ezt a „fasiszta múltból” örökölt szükséges rossznak, szlovák részről azonban inkább üdvözlendő ténynek tekintették a nemzetépítés jegyében.⁷²

1982-ben Prágában magyar kezdeményezésre megállapodást írtak alá a kötelező minimális valutabeváltásról, amelynek értelmében ettől kezdve a két állam polgárai egyéni turistaként csak akkor utazhattak a másik országba, ha rendelkeztek a saját országuk pénzváltó helyein vásárolt meghatározott összegű forinttal vagy koronával;⁷³ 1985. október 28-án Csehszlovákia a forintellátás akadozása miatt az év végéig felfüggesztette a Magyarországra irányuló egyéni utazási lehetőséget, szervezett utazás keretében is csak egyszeri utat engedélyezett.⁷⁴ Az 1970-es években folyamatosan növekvő idegenforgalom stagnálni kezdett, majd nagymértékben csökkent az időszakban. Szimbolikusan is tekinthető, hogy 1983-ban Komárom „határőrvárosi” rangot kapott a magyar Belügyminisztériumtól a „tiltott határátlépés elleni küzdelemben” nyújtott civil segítségért. Ekkor azonban más, súlyosabb kérdések mérgezték a két szocialista állam és (kisebb mértékben) az ikervárosok lakosságát: a Bős-Nagymaroson tervezett dunai vízlépcső és a magyar kisebbség elleni egyre durvább hatósági fellépések Szlovákiában. Ezzel azonban sem helyi, sem országos szinten nem tudott mit kezdeni a szocialista nemzetköziség paradigmájának, és a válságba került fogyasztói szocializmusnak a foglyává vált Kádár-rendszer.

⁷² Juraj Marušiak szerint az 1970-es évek elejére datálható vissza az 1968 után deklarált kisebbségpolitikai törekvésektől való elkanyarodás. Marušiak i. m. 55.

⁷³ Popély i. m. 378.

⁷⁴ Uo. 400.